

Móricz Zsigmond és Kelemen Lajos találkozásai

Ha valaki nemcsak szórakoztató olvasmányként, hanem az erdélyi történeti élet kavargásának ismerőjeként a történész és a nyelvész érdeklődésével veszi kezébe Móricz Zsigmondnak hatalmas regényhármását, az *Erdélyt*, — a korra vonatkozó történelmi ismeretei fokához mérten — alacsonyabb vagy magasabb szinten ámuldozik azon, hogy a regényíró milyen sokrétű és széles körű tájékozottsággal, a történeti életszintér milyen ismeretével idézi fel Báthori Gábor tündérekertjének és a nagy fejedelem, Bethlen Gábor korának erdélyi világát. Az ámulat azonban nemcsak Móricz történeti ismereteinek mélysége és pazar bősége láttán fogja el még az ilyen vonatkozásban tájékozott olvasót is. Eppen olyan mértékben meglepődik azon, hogy milyen különleges érzékkel, mennyire egészséges ítélőképességgel döntött Móricz az egykorú nyelvi és a mai nyelvjárási sajátosságoknak a maga archaizáló regényírói nyelvébe való beépítése tekintetében.

Az erdélyi múlt életének és az egykorú nyelvnek az a beható ismerete, amely az *Erdély-trilógia* forgatóját meglepi, Móricznak kora ifjúságig visszanyúló nyelvi, nyelvjárási, néprajzi emlékvilágába gyökerezik ugyan, de emellett ugyanakkor elmélyülő történeti és nyelvészeti tanulmányozás eredménye is. Főként leánya, Móricz Virág tájékoztatásából tudjuk, hogy az apa az erdélyi hármásregény írását megelőzően nemcsak könyvtárakban búvárolta az erdélyi múlt gazdag történeti szakirodalmát, hanem valósággal egy kis könyvtárat szerzett a XVII. századra vonatkozó erdélyi történelmi forráskiadványokból és történeti feldolgozásokból. Nyelvi és nyelvjárási érdeklődésének tanúbizonyságaként megemlíthető, hogy kora ifjúságában szülőföldje nyelvjárárásának tanulmányozójaként tevékenykedett, és amellett, hogy haláláig buzgó olvasója volt a *Magyar Nyelvrörnek*, a régi magyar nyelv nagy kincsestárát, a *Nyelvemléktár* kötetét forgatta, és a régiség nem egy nagy remekírója, például a *Halotti Beszéd* névtelen írója, Bornemisza Péter, Zrinyi Miklós nyelvének tömörsége, veretessége és tősgyökeres magyarsága segítette hozzá a régi magyar nyelv bensőséges megismeréséhez.

Mindent az előkészületet, a történeti forráskiadványok, feldolgozások és a régi nyelvemlékek tanulmányozását Móricz azonban nem tarthatta elégségesnek a történeti színtér, az erdélyi táj és történeti emlékeinek ismerete nélkül. Mielőtt 1922-ben az erdélyi trilógia első regénye, a *Tündérekert* megjelent, Móricz már legelőbb két ízben járt futólag Erdélyben. De talán éppen a *Tündérekert* írása közben jöhetett rá arra, hogy további regényírói terve megvalósításához annál sokkal szélesebb körű helyszíni tájékozódás volna kívánatos, mint amilyenre előbbi futó látogatásai során szert tehetett. Ezért még az *Erdély* második és harmadik kötetének megírása előtt, előbb 1926 decemberében, majd talán 1930 tavaszán Móricz a történeti helyszínen való tájékozódás céljából ismét ellátogatott Erdélybe. Hogy e két látogatása során Erdélynek milyen történelmi helyeit, milyen műemlékeit tekintette meg, erről nekem nincsen tudomásom, de ez a címben jelzett kérdés, Móricz Zsigmond és Kelemen Lajos találkozásainak ismerete szempontjából alárendelt jelentőségű dolog. Nyilvánvalóan fontos azonban ebből a szempontból az, hogy Móricz — a Kelemen Lajos történelmi tájékozottságának rendkívüli voltáról a határonkon túl is szállongó hírtől ösztökélve — már az 1926-beli látogatása alkalmával maga kereste a találkozást Kelemen Lajossal. Az íróat alkalmasint nem a nagy történetíró személye, inkább az sarkallta erre a kapcsolatkeresésre, hogy mit tudhat meg tőle az őt érdeklő korra és az erdélyi történeti színtérnek napjainkig fennmaradt emlékeire nézve. Noha feltehetően már az első találkozás alkalmával is e körül foroghatott köztük a szó, magáról a beszélgetésről közelebbit nem tudunk. Annyi azonban a korabeli sajtómegnyilatkozásokból kétségtelenül megállapítható, hogy Móriczot már első ízben elbűvölte Kelemen Lajosnak rendkívüli történeti tájékozottsága mellett férfias, szinte gyermekien nyílt, tiszta emberi egyénisége is. A történeti múlt nagy és gyenge jellemeire vonatkozó anekdotikus történetek pazar ismerőjétől Móricz bizonyosan nem egy olyan dévaj-tréfás vagy tragikus történetet hallhatott, amely minden egykorú elbeszélő forrásnál jobban rávilágított a korra és benne az egykorú társadalom alakjaira.

Minden Kolozsvárra látogatót bizonynal bámulatba ejt az egykori Nagypiacon, a város főterén felmagasodó szépséges műemlék, a Szent Mihály-templom látványa. Így lehetett ezzel Móricz Zsigmond is. De aligha lehet független ez az érzés és a nyomában jelentkező regényírói gyakorlat a kettejük, Móricz és Kelemen találkozásától. Minthogy Kelemen Lajos, Kolozsvár műemlékeinek legavatottabb ismerője- és kutatójaként egész életében különleges érdeklődést mutatott e műemlék iránt, aligha mulaszthatta el, hogy Móriczot el ne kalauzolja e műemlékhez, és ne beszéljen ennek a nagyszerű építménynek változatos történetéről. Különben Móricz képzeletét bizonyára még első látogatásainak valamelyikén olyan mértékig rabul ejthette a Szent Mihály-templom szépsége, hogy már 1922-ben, tehát az író és a történész első találkozása előtt megjelent *Tündérkert* első lapján a Szent Mihály-templom körül dideregteti a hidegben kinn álló bundás-darócós népséget. A hármeregény második része, *A Nagy Fejedelem* meg éppen a Szent Mihály-templom mögé felhorgadó látomás leírásával indul. Az első regénybeli futó említés után a templomnak ez a másik, látomásos szerepeltetése már kétségtelenül Móricz Zsigmond és Kelemen Lajos második, 1931-beli találkozására nyomán került bele a regénybe. Ezt a látomást újra meg kell jelenítenem azért, hogy hozzáfűzhessem azokat az észrevételeket, amelyeket magam nem sokkal a teljes *Erdély* megjelenése (1935) után magától Kelemen Lajostól hallottam. Íme a nagymértékben megrövidített látomás (a kihagyásokat hármas pontozással jelzem):

A fejedelem kijött a boltíves kapu alól... A nagytemplom körül alacsony várfal volt, amely külső oldaláról apró vásárosbódékkal volt teleépítve...

Lassan haladtak előre, egyszerre csak Toldalagi Mihály meghökkent, s ijedtében megrántotta a fejedelem mentéje ujját.

— Nagyságos uram!...

A tiszta hideg napban csodálatos látomás volt.

A templom tornya felett valami violaszínű köd, amelyet hogy jobban néztek, olyan volt, mintha fonalak ereszkedtek volna alá a nagy magasságokból. Nyílegyenesen szöktek fel ezek a szálak a mennyboltozatig, mintha isteni jel kötötte volna a tornyot az éghez.

A fejedelem... amint ott állott s nézett, lassan mintha a torony mögött egy másik torony nőtt volna roppant magasságba. Különös volt ez a második torony, gótikus óriási építmény formáját mutatta, ezer csipkével s apró tornyocskákkal..., olyan volt, mint a Szent István tornya Bécsben, vagy olyan volt, mint a János Jelenéseinek tornya...

Sokáig állottak ottan s nézték a rendkívüli jelenséget...

Egyszerre csak, mintha újabb csoda történt volna, az egész látomás ellobbant, eltűnt szemeik előtt...

Körülnéztek a piacon, s íme, az emberek ott álltak... a fejedelmi urukat kíváncsian lesték, s valamennyien oly álmélkodó és ijedt mozdulattal kövültek meg.

Mindenki látta a látományt.

Egy sütőember... megszólat: Ilyenfélét láttunk most tizenöt esztendője, s... háború leve.

A fejedelem fölemelte ujját s ráintett: ...ez nem háborút nunciál, hanem az én sorsomat significálja: fel fogom emelni Erdélyt, mint egy templomot — Isten segítségével...

Hogy e pompás látomás leírásához Kelemen Lajosnak köze van, arra nézve két bizonyosságot is ismerünk. Az egyik maga Móricz. Ő ugyanis *A Nagy Fejedelem* megjelenése után olyan sajátkezü ajánlósorokkal és aláírásával hitelesítve juttatta el Kelemen Lajosnak műve egy példányát, amelyben köszönetet mond a látomásért Kelemen Lajosnak. Sajnos, magam ezt a példányt sohasem láttam, csak tanáromtól hallottam róla. Hová került e példány, nem tudom. Ugyancsak tanáromtól hallottam azt is, hogy — talán — Móricz kedves figyelmének viszonzásaként valamelyik budapesti lapban maga cikket irt volna magáról az eredeti látomásról, s úgy lehet, kettejük kolozsvári találkozásairól is.

Hogy a látomásleírásához Kelemen Lajosnak valamelyes köze van, arra Móricz dedikációján kívül Kelemen Lajos szóbeli nyilatkozata is bizonyíték. Ha azonban összehasonlítjuk az előbb idézett látomásleírást azzal a látomással, amelyről nekem Kelemen Lajos — emlékezetem szerint — legalább két ízben, de mindig egyértelműen beszélt, a két látomás között az egyezések mellett jelentős különbség is megfigyelhető. Az egybevetés céljából ide kell iktatnom Kelemen Lajos eredeti látomását — nem ugyan tanárom színes előadásában, de — a lényegre biztosan emlékezve.

Valamikor még a húszas évek folyamán, amint egy nagy nyári zivatar után a kolozsvári főtér északi sorának egyik kapuja alól, tehát éppen mint Móricz Bethlen Gábora, Kelemen Lajos kilépett a térre, szemben vele, a Mátyás-szobor mögött álló szentegyház tornya felett és megett a fehéres, szürkés, lilás felhők kavargásából egy néhány percre egy hatalmas sárkány képe rajzolódott ki. Döb-benten nézte ezt az életében először és utoljára látott természeti csodát. Most már tudta — mondotta —, hogy ilyenféle látomás nyomán alakulhatott ki a nép régiség-beli hiedelemvilágában a szörnyűséges, pusztító sárkány képzeletbeli alakja.

A két látomás egybevetése rendjén a Móricz-adta látomásleírásnak előbb idézett, fejedelmi szájból elhangzott kijelentéséből nyilvánvaló, hogy miért kellett a regényírónak a sárkánylátomást átalakítania. Móricznak nem volt mit kezdenie a sárkánylátomással, hiszen a sárkány megjelenése — az akkori közhiedelem szerint — csak a háború, a pusztulás bekövetkeztét jelenthette. Ezért aztán magát a természeti csodát és a történéis színterét átvette ugyan Kelemen Lajos elbeszéléseiből, de a sárkányalakot a szentegyház tornya felett és mögött fölsejelő csodálatos kettős, illetőleg sokszoros toronylátomással helyettesítette, hiszen csak így jelenthette ki a fejedelem, hogy a látomás az ő sorsát, elhivatását „signifikálja”, azaz, hogy ő fogja Isten segítségével, mint valami tornyot, Erdélyt felemelni abból a mélységből, amelybe elődje, a könnyelmű Báthori Gábor juttatta.

Köztudomású, hogy Móricz Zsigmond utazgatás, sőt még társalgás közben is kis jegyzetkönyvet tartott kéznél, s abba rötta bele apróbetűs jegyzeteit a látottakról vagy hallottakról. Nyilván egyik ilyen jegyzetkönyvébe került bele hevenyészett emlékeztető szavak formájában a Kelemen Lajos látomáselőadása is, és innen iktathatta bele átalakított formában *A Nagy Fejedelem* kötetének első lapjaira jelentőségben megnövelt, regénykezdő látomásként.

Hogy nem csak ennyit, egy elvillanó látomásnyit hallhatott Móricz a nagy történetírótól, arra nézve az egykori sajtóban Kelemen Lajos elbűvölő történelmi tájékozottságára vonatkozó Móricz-nyilatkozatokon kívül az *Erdély-trilógiának* egy látszólagos jelentéktelenségében is figyelemreméltó mozzanata elég bizonyíték. Nemrégiben Láng Gusztáv hívta fel a figyelmet arra, hogy a trilógia egyik szereplőjében, a mindentudó *Kelemen deákban* — a név és a személyre kísértetiesen illő jellemzés tanúsága szerint — Móricz irodalmilag is megörökítette és mindentudással ruházta fel a nagy erdélyi történész alakját.

E megemlékezés befejezéseként az előbbieken szóvá tett két találkozáson kívül még egy (eddig, úgy hiszem, nyilván nem tartott) Kelemen—Móricz-találkozóról magam már szemtanúként számolhatok be. Mikor ugyanis egyszer, valamikor 1941 késő tavaszán egy délelőtt előbbi munkahelyemen, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában Kelemen Lajost felkerestem, élénk, jókedvű beszélgetésben találtam Móricz Zsigmonddal. Erről a találkozásról és arról, hogy ekkor miről folyt köztük s az én megjelenésem után hármunk közt a szó, sajnos, nem készítettem jegyzeteket. Így aztán négy évtized távolából csak arra emlékszem, hogy mikor a bemutatás rendjén Kelemen Lajos tájékoztatta Móriczot, hogy az egyetem magyar nyelvész tanára vagyok, az író azonnal a magyarság, illetőleg a magyar nyelv eredetére vonatkozó kérdést szegezte nekem. Mikor azonban röviden ismerttettem az általánosan elfogadott finnugor, illetőleg uráli eredetre vonatkozó álláspontot, Móricz kifejezte ugyan hitetlenkedő elégedetlenségét, de egy szóval sem említette azt, hogy maga a magyarság, illetőleg a magyar nyelv eredetkérdésében milyen álláspont híve. Lehetséges, hogy a *Kelet Népe* szerkesztője annál jóval tetszetősebb, de egyben romantikusabb nép- és nyelveredetű elmélet híveinek csoportjába tartozott, mint amilyennel magam a finnugor, illetőleg az uráli eredet híveként szolgáltattam.

Tudomásom szerint ez az 1941-ben való találkozás volt az utolsó közvetlen emberi érintkezés az író és a történész között. De el ne felejtsem megemlíteni még azt: soha nem hallottam Kelemen Lajostól arról, hogy akár megelőzőleg, akár ezt követően egymással levelező viszonyban állottak volna. Kelemen Lajos nagy levél-írókészségét ismerve, azt azonban mégis valószínűnek tartom, hogy legalább egyszer, az alkalommal, mikor megérkezett *A Nagy Fejedelem* dedikált példánya, akkor bizonyonnyal köszönő sorokkal kereste fel a nagy barátot. Ha csak el nem kallódott, lehetséges, hogy Kelemen Lajos ezerfelé szétszóródott levelezésének ez a különleges érdekességűnek ígérkező darabja még előkerülhet Móricz Zsigmond hagyatékából, s rávillanthat a kettejük közötti meleg baráti viszonyra.